

HZ. PEYGAMBER'İN -SALLAHÜ ALEYHİ VE SELLEM- SÜNNETİNDE ÇEVREYE ŞEFKAT

RECEP ERTUĞAY^a

Öz

Yaşadığımız çağda sınırsız tüketim alışkanlığı sınırlı olan kaynakları hızla eritmektedir. Tüketimin artmasıyla yükselen atık maddeler de çevreyi tehdit etmektedir. Çevre çağımızın en ciddi sorunlarından biri haline gelmiştir. Dünya yaşanır olmaktan hızla uzaklaşmaktadır. Bu durum bütün insanları yakından ilgilendirmektedir. Çevreye hayat haline getiren de memat haline getiren de insandır. Çözüm insanın eğitilmesindedir. Bu eğitimin dînî normlarla sürdürülmesi önem arz etmektedir. Çevreyi koruma maksatlı olarak çok sayıda ulusal uluslararası kurumlar oluşturulmuş çeşitli yönergeler kaleme alınmışsa da bu tür girişimler, insanî yaklaşım esasına dayanmadığı, dinî ahlâkî zeminden uzak olduğu için yetersiz kalmaktadır. Konunun gündemde tutulması ve dînî zeminde ele alınması zorunluluk teşkil etmektedir. Bu çalışmada konu, Hz. Peygamber'in –sallahü aleyhi ve sellem- hadisleri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Sünnet, Hadis, Hz. Peygamber, Tabiat

COMPASSION FOR THE ENVIRONMENT IN THE SUNNAH OF PROPHET MUHAMMAD (PBUH)

Abstract

In our age, unlimited consumption habit rapidly dissolves the limited resources. Waste material with increasing consumption also threatens the environment. The environment has become one of the most serious problems of our age. The world is moving away from being alive. This situation concerns all people closely. It is also the person who makes life into the environment. The solution is to educate people. It is important to maintain this education with religious norms. Although several national and international institutions have been constituted and various instructions have been written in order to protect the environment, such initiatives have been remained incapable since they are not based on humanitarian approach and are far from religious moral ground. Keeping the issue on the agenda and taking of it on the religious ground is a necessity. In this study, the subject will be discussed in the light of the hadiths of the Prophet Muhammad –pbuh-

Key Words: Environment, Compassion, Hadith, Holy. Prophet, Nature

^a Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı (recep.ertugay@atauni.edu.tr)

Giriş

Günümüz çevre problemleri, insanın şefkatsiz davranışlarının ve benimsediği yaşam felsefesinin sonucudur. İnsaf sahibi, akli başında birçok düşünür, çevre sorunlarının aydınlanma ve modernitenin yaşam hakkında ortaya koyduğu, bazı yanlış felsefi-metafizik öncüllerden kaynaklandığını belirtmektedir. Sanayi devrimi sonucu uzun süreden beri yeryüzünün dengesinin bozulduğu bilinmektedir. Bu devrimin tetiklemesi ile oluşan ekonomik sistem ve yaşam tarzının dünya çapında ısınmaya ve iklim değişikliklerine varan etkileri olacağı/olduğu böyle giderse yeryüzünü, yakın gelecekte büyük felaketlerin beklediği yüksek sesle dillendirilmektedir.¹

Sanayileşme ile birlikte bilimsel ve teknik gelişmeler, şehirleşmenin ve üretimin aşırı ölçüde artmasına yol açmış, aşırı üretim artışı doğal kaynakların sınırsız kullanımına sebep olmuştur. Bu sürecin sonunda doğayla kurulan saygıya dayanan ilişkiler zedelenmiş, ekonomik kalkınmanın sağlanması için doğa, sömürülecek ekonomik bir değer olarak algılanmaya başlamıştır. İnsanların, sınırlı olan bu dünyada sınırsız ilerleme ve büyümeye inanmaları ve bunu gerçekleştirmeye çalışmaları,² insan ve evren arasındaki uyumu bir kenara bırakıp, doğaya egemen olmaya, onu kendi amaçları doğrusunda kullanmaya itmektedir.³

Adına aydınlanma denilen yaşam felsefesi, Allah'ın -celle celalühü- koyduğu ilkeleri göz ardı etmekte, kanunlara tabi olmayı terk edip kanun koyan ve menfaati ön plana alan, sekülerizmi egemen kılmakta böylece çevre için de felaketin başlangıcını vermiş olmaktadır. Bu yenedünya görüşünün sonucunda, sanayi devrimi, keşifler, yeryüzünün büyük bir bölümünün kolonileştirilmesi, emperyalizm ve dünya savaşının ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Aydınlanmanın temel önermeleri ve farklı türevleri olarak; kapitalizm, faşizm ve sosyalizm akımları oluşmakta, sınırsız üretim ve sınırsız tüketim yaşamın temel mottosu/ilkesi haline almaktadır.⁴

Çağdaş ekonomik düzen, 'tüketim amacıyla üretim' yerine 'üretim amacıyla tüketim' biçimini benimsemiştir. Başka bir ifadeyle üretim, artık bireylerin insana yaraşır bir hayat sürmeleri için gerekli ihtiyaçlarını karşılamak yerine, ekosistemdeki dengenin bozulması ve çevre kirlenmesi gibi sonuçlar doğuracak şekilde tatmin gayesine ve lükse yönelmiş bulunmaktadır. Bu nedenlerle günümüzde hem genişleyen hem de hızlanan üretim ve tüketim döngüsü, doğadaki geri dönüştürme/yenileme kapasitesini aşan bir boyuta varmıştır. Yerküredeki doğal kaynakların tüketilmesinin 'göz ardı edilen bir sonucu' olarak,

¹ İlhami, Güler, *Direnış Teolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 21.

² Vehbi Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017, s. 3.

³ Erich, From, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, Çev., Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 2003, s. 27.

⁴ Güler, *Direnış Teolojisi*, s. 22; Aydınlanma dönemi hakkında ayrıntılı bilgi almak için bk. Habib Şener, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir inceleme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, ss. 17-39.

hayatı bu kaynaklara bağlı olan canlı türleri de yok olmaktadır.⁵ Dahası, üretim aşamasında yarışırmasına çalışma devam etmekte gündüzler yetmeyince gecelerin ilavesiyle vardiyalar ikiye o da yetmeyince üçe çıkarılmaktadır. Gündüzü çalışma, geceyi dinlenme düsturu göz ardı edilmekte,⁶ şantiyeler, fabrikalar sürekli çalışma, sürekli gürültü ile bitkisinden hayvanlarına tabiatın sakinlerine huzurlu bir hayat sürme zamanını kısıtlamakta, rahatsız edilen canlı türleri, habitatlarını terk etmeye veya yok olmaya itilmektedir.

Modern zamanın oluşturduğu bu çarpık anlayış, şefkati yok etmekte hâliyle canlı cansız bütün varlıkları etkilemek suretiyle, çevrenin dengesini bozmaktadır. Dağların oyulması, suların önünün tutulması, denizlerin denize yabancı cisimlerle doldurulması, toprağın derisinin canlı canlı soyulup içine kazıklar çakılması, taşların yerinden sökülüp denizde boğulmaya terk edilmesi, denizin sindirimine uygun olmayan besinlerle/yabancı cisimlerle nefessiz bırakılması, ihtiyaç göz önünde bulundurulmaksızın madenlerin yuvalarından sökülmesi birer şefkatsizlik olarak değerlendirilebilir.

Toprağı çoraklaştıran, nehirleri, gölleri kurutan, denizleri balıkların yaşayamayacağı bir kirliliğebüründüren sanayi atıkları; şehirler kurma adına ormanları talan etmeler, teknoloji adına üretilen fakat havaya zarar veren unsurlar, vb sorumsuz yaklaşımlar, dünyayı yaşanmaz bir hâle sokmak üzeredir.⁷ Bu olumsuz gidişata engel olma gayretleri artırılmalıdır.

Bu makale, bu alanda yapılan çalışmalara⁸ farklı bir bakış açısıyla bir yenisini ilave

⁵ Recep Ardoğan, “İslâm’da Çevre Teolojisinin “Pratiğe Yansıması: Çevre Ahlâkı “ *Birey ve Toplum Dergisi*”, sy. 18, Kahramanmaraş 2012, s. 4.

⁶ “Görmezler mi ki biz, şüphe yok ki dinlensinler diye geceyi yarattık, gözlerini açsınlar diye de gündüzü; şüphe yok ki bunda deliller var inanan topluluğa.”; Neml, 27/86; “O, gece ile gündüzü birbiri ardınca kılandı; öğüt alıp-düşünmek isteyenler ya da şükretmek isteyenler için.” Yûnus, 11/7; Furkân, 25/67.

⁷ Muhit Mert, “Çevre Bilinci Oluşturmada İslâm’ın Katkısı Üzerine” *Uluslararası Çevre Ve Din Sempozyumu*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, 26.

⁸ Bu alanda yapılmış çalışmalara örnekler: Saleh Al-Hathloul, “Arap İslam Şehirlerinin Fiziksel Çevresinin Dönüşümünde Dinsel Kuralların Rolü”, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, İstanbul 1985; Ahmet Coşkun, “Çevre Kirlenmesi Problemine İslami Açından Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 3, Kayseri 1986; İbrahim Canan, *İslâm’da Çevre Sağlığı*, Cihan Yayınları, İstanbul 1986; Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, terc., Nabi Avcı, İşaret Yayınları, İstanbul, 1988; Kemal Atik, Kur’an ve Çevre, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992; Mehmet Bayraktar, *İslam Ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992; Mehmet Bayraktar, “Asrı Saadette Çevre Bilinci”, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslâm*, Beyan Yayınları, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995; İbrahim Özdemir, “Çevre ve Din” *Çevre ve İnsan Dergisi*, Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996; Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber ve Çevrecilik Anlayışı”, *İslâmî Araştırmalar*, 2001; Mustafa Kayhan, *Kur’an’da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002; Ayhan Işık, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlıda Çevre”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, sayı: 4, İstanbul, 2008; Aysen Güney, İslâmiyet ve Hıristiyanlıkta Tabii Çevre ve Toplum İlişkileri, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008; Kerim Yatiğin, “Çevreciliğin Tarihi ve Türkiye’de Çevrecilik” *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, İstanbul 2008; Mehmet Ekinci, *Kur’an’a Göre Doğal Çevre İçinde İnsan*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009; Elif Akçay, Çocuklara Yönelik Dinî Süreli Yayınlarda Çevre Konusunun Din Eğitimi Açısından İncelenmesi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010; Abdullah Pakoğlu, *Çevre Kavramına Dinî ve Felsefî Bir Yaklaşım*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010; Servet Armağan, “İslâm’da Çevre ve Korunması”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, 2010, s. 39-56; Yasin

etmek, çevre bilincini aktif halde tutmak ve bu bilinci inşa etmek isteyenlere destek olmak amacıyla kaleme alındı.

Çalışmada çevreye şefkatsizliğin temelinde yatan nedenlere inilmeye ve çözüm yolları gösterilmeye çalışıldı. Bu noktada çevreyi oluşturan varlıklara yüklenen anlamın temel teşkil ettiği düşüncesiyle İslâm'ın yerlerde, göklerde ve ikisi arasında olanlara yüklediği anlama ve bu anlamın çevreyi korumaya etkilerine işaret edilmeye çalışıldı.

Konular işlenirken şefkatin bünyesinde var olan duygusal tonun hissedilmesi için akademik üsluptan taviz vermeden beyinlere/zihinlere hitap etmenin yanında kalpler/gönüller de hedef alındı. Pasajlar, bazen bir hadisten hareketle bazen de bir hadise hareketle oluşturuldu. Paragrafların dokuları hadislerle örüldü. Çalışma, içeriği açısından Fıkhu'l-Hadîs/hadis anlam-yorum etrafında sürdürüldüğünden hadislerle ilgili tenkit türü, senet/metin değerlendirmelerine yer verilmedi.

1. Çevreye Bakışın Çevreye –olumlu/olumsuz- Etkisi

Çevre kavramı yeni bir kavram olup Arapça'da 'el-bietü' kelimesi ile ifade edilir. Ayet ve hadislerde kendisi ile çevre kastedilen ve çevre anlamını çağrıştıran; çevresi, yanı, ikamet edilen, vatan edinilen yer, yurt, bölge ve buna benzer anlamlarda 'havl',⁹ 'saha',¹⁰ 'mekân',¹¹ 'mevtin',¹² 'taraf',¹³ 'muhît',¹⁴ 'nâhiye, nevâhî',¹⁵ gibi kelimeler yer almaktadır.¹⁶

Terim olarak çevre, hayatın gelişmesine tesir eden tabîi, içtimâî ve kültürel dış şartların bütünü,¹⁷ insanın içinde yaşadığı sosyal ve fizikî dünyadır.^{18,19} Bir başka değerlendirmeye göre çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde etkide

Bostan, Seyyid Hüseyin Nasır'da Çevre ve Tabiat, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015;

⁹ Ahkâf, 46/27; Bakar, 2/17; İsrâ, 17/1; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, thk. Muhammed Nasiruddin Elbânî, Dâr'u İbnü'l-Hazm, Beyrut 2005. İstiskâ, 2; Ebû Abdîrrahman b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, (thk.) Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, İstiskâ, 9; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, (thk.) Muhammed b. Sâlih Râcî, Beytü'l-Efkâri'd-, İkâme, 154.

¹⁰ Sâffât, 37/177; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981. Salât, 12, Ezân, 6, Cihâd, 102; Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, (thk.) Halîl, Memûn Şeyhâ, Dâru'l-Marife, Lübnan 2005, Cihâd, 120, Fedâilü's-Sahâbe, 34.

¹¹ Meryem, 19/16, 22; Tâhâ, 20/58; İbn Mâce, İkâme, 204.

¹² Tevbe, 9/25; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et- Tirmîzî, *Sünenü't-Tirmizî*, (thk.) Beşşâr b. Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, Salat, 141, İbn Mâce, Mesâcîd, 4.

¹³ Ra'd, 13/41; Ebû Dâvûd, Talâk, 44; Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, (thk.) Muhammed Fuad Abdulbâk, Dâru'l-Hadîs, Mısır 199, *el-Muvatta*, Talâk, 87.

¹⁴ Fussilet, 41/54; Buhârî, *Sahîh*, Rikâk, 4; Tirmîzî, Kıyâme, 22.

¹⁵ İbn Mâce, İkâme, 204.

¹⁶ Yunus Macit, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1997, s. 13.

¹⁷ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 304.

¹⁸ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2001. Hüseyin Akyüz, "Çevre Dostu Bir Peygamber" *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sy. Sy. 9/2, Ankara 2014 s. 109.

bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belli bir zamandaki toplamıdır. Çevre, canlı ve cansız varlıklardan oluşmaktadır. İnsan, bitki ve hayvan toplulukları çevrenin canlı unsurlarıdır. Canlıların, yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan hava, su, toprak ve yer kabuğunu oluşturan diğer katmanlar cansız öğelerdir.²⁰

Çevre uzmanları, çevre kirlenmesinin insanlık olgusundan ve insanın kâinata bakışından kaynaklandığını vurguladıklarını görürüz. Bu açıdan insan, kâinata bakışını düzeltmez ve bizzat kendisinden kaynaklanan açmaza bir son vermezse, kaçınılmaz olarak olumsuz sona doğru yol aldığı farkında olmayacaktır.²¹ Çevrenin insanda ahlâkî bir değer olarak yer etmesi sağlanmadıkça, çevre emniyete kavuşamayacaktır.²²

Kur'ân-ı Kerîm'in ve onu hayata dönüştüren, zulumattan nura çıkarma amacının Hz. Muhammed –sallahü aleyhi ve sellem- ile çevreye yansımaları/şefkati varlıklara nasıl bakılması gerektiğini ortaya koyması ile başlar. İnsanın eylemlerinin temelinde kalp ve zihin koalisyonu ile oluşturduğu değerler etkili olmaktadır. Bu nedenle inşa edilmesi gereken ilk yer kalp ve akıldır. Davranışlar, dış bükey ve iç bükey olarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin ibadetler, içten dışa doğru inancın ve sevginin eyleme taşmasıdır. Bir Müslümanın çevredeki varlıklarla ilişkisi de ibadet kıvamında gönülden kopup gelme niteliğinde olmalıdır. Kalp, dış dünyadaki varlıklara ne kadar sevgi besler, akıl hangi anlamları yükler ve ne tür bir değer takdir ederse bakışlar ve davranışlar da bu sevgi ve bu değere göre şekillenecektir.

Zihin tasavvur eder, kalp muhabbet besler ve bu muhabbet davranışlarla şefkate dönüşür. Kanaatimize göre çevreye uzanan hoyrat ellerin ve şaşkınlıkların düzelmesi, Rahmet Peygamber'inin –sallahü aleyhi ve sellem- şefkatli ellerinde ilâhî mesajın kalplere iletilmesi ile istikamet bulacaktır.

Kur'ân, bütün kâinata Müslüman gözüyle bakar. Çünkü kâinatta her şey kendini Allah'ın –celle celalühü- iradesine teslim etmiştir. Her şey Allah'ı –celle celalühü- tesbih eder.²³ Bütün varlıklar Allah'ın –celle celalühü- salih kulları hükmündedir. Zira âlemde insan ve cinler dışındaki varlıklar, itiraz etmeksizin Allah'a –celle celalühü- itaat ederek salih kul vasfını almıştır. Birer salih kul olan varlıkları selamlamak, övülen bir davranıştır ve her namaz esnasında bu selam yerine getirilir.²⁴

Mümin bir kimliğin bakışında tabiat, Allah'ın –celle celalühü- sınırsız kudretinin ve

²⁰ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, *Çevre Bilim*, İmge Yayınları, Ankara 1993, s. 21-24.

²¹ Mustafa Kayhan, *Kur'an'da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, s. 20.

²² Doğan, Karaoğlan, "Çevre Hukukla Değil Ahlâkla Korunur", *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014, s. 154.

²³ Fussilet, 41/11; Âl-i İmrân, 3/83; Hadîd, 57/1; Haşr, 59/1; Saf: 61/1; İsrâ, 17/44; Nûr, 24/41.

²⁴ "...السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ فَإِذَا قُلْتُمْ ذَلِكَ فَقَدْ سَلَّمْتُمْ عَلَىٰ كُلِّ عَبْدٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ..." "Selâm (Esenlik veren), bizzat Allah'ın kendisidir. Onun için namazda oturduğunuz vakit Tahiyât'ı okuyun. Tahiyât'ın sonundaki 'Selâm bize ve Allah'ın salih kullarına olsun.' kısmını okuduğunuzda yerde ve gökte bulunan bütün varlıkları selâmlamış olursunuz..." Ahmed Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk, Şuayb el-Arnaûdî, Âdil Mürşîd, Müessesü'r-Risâle, Beyrut 195-1416., *Müsned*, VII, 34.

haşmetinin tablosu ve insanı inanmaya, şükretmeye çağıran sonsuz rahmetin sergisidir.²⁵ İnsan, yaratıcıyı görecekle güçte olmadığından varlıklardan hareketle²⁶ var edeni tanıyabilir. Mevcudat/çevre, yaratıcıyı tanıma, onu sevme, ona bağlanma ve böylece deruni ihtiyaçlarını karşılayarak kalben mutmain olma, dünyada huzuru, ahirette mükâfatı yakalama imkânı için bir yol göstericidir. 'Âlem,' 'alâmet ve nişan koymak' mânâsındaki 'âlem' veya 'bilmek' anlamındaki 'ilim' kökünden türetilmiş olup yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan demektir."²⁷ Dolayısıyla çevre bizi Allah'a -celle celalühü- götüren âlemdir.

Kur'ân Allah'ın -celle celalühü- kelâmî kitabı, kâinat/âlem de kevnî kitabıdır. Çünkü evrendeki/âlemdaki her varlık Allah'ın -celle celalühü- ayetlerinden bir ayettir. Bu açıdan bakıldığında âlem/çevre, Allahü Teâlâ'nın güzel isimlerine ayna olmuş mukaddes bir varlık olarak karşımıza çıkar. Hâliyle insan, kendini rabbi ile buluşturan bu kılavuza şefkatsizlik edemez. Böyle bir bakışa sahip olan bir insan, çevreye kıyamaz, onu hor göremez, hovardaca kullanamaz, ihtiyacı kadar kullanır, temiz tutar ve ona saygısızlık yapanlara fırsat vermez.²⁸

İnsan evrenin en aziz misafiridir. Misafirhane bütün donanımı ile misafirin şanına yakışır ihtişamda var edilerek eşrefi mahlûkat olarak vafedilen insanın hizmetine sunulmuştur. Kişinin konuk olduğu mekânı tahrip etmesi bir çelişkidir. "Gökyüzünün maviliğini kapatan, güneşin aydınlığını örten, yıldızların parıltısını söndüren binalar dikmek, inşa etmek değildir. İnşa etmek, özünde imar ve ihya etmektir. İslâm Medeniyeti'nde tabiat, boyunduruğa vurulması gereken vahşî doğa olarak görülemez."²⁹ Varlıkların insanın hizmetine sunulması tahakküm etmek için değil faziletle muamele etmek içindir. Şefkat duygusu gelişmemiş ve eyleme dönüşmemiş insanlar evrene tahakküm eder, şefkatle dolmuş insanlar evreni insafla kullanır ve ona hizmet eder. Bütün evren insana hizmet ederken insan olana yakışan hizmete hizmetle mukabelede bulunmak, emeğe saygı göstermek, hizmet edeni korumak kollamak ve gözetmektir. Aksi takdirde yerkürenin düzeni bozulup yaşanmaz bir hâle dönüşür. Bu bakımdan bitkilerden insanlara kadar bütün varlıklara şefkatli davranmak ve bu varlıkların yaşadığı ortamı kirletmeden, tahrip etmeden ve tabiatın güzelliğini bozmadan, koruyarak geliştirerek iyileştirerek inşa etmek gerekir.

İslâm, çevreye hak ilişkisi üzerinden de bir bakış ortaya koyar. İnsanın hayatını sürdürmek için muhtaç olduğu hava, su ve toprak gibi varlıklar bütün canlıların ortak yaşam

²⁵ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev.) Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 113, 114.

²⁶ Tûr, 52/6; Müddessir, 74/32, 33, 34; İnşikâk, 84/16; Burûc, 85/1; Târık, 86/12; Şems, 91/1, 24; En'âm, 6/99, 141; Nahl, 16/11; Nebe: 78/ 14, 15; Abese, 80/25-32.

²⁷ Ahmet Özel, "Âlem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul 1989, 356-357.

²⁸ Vehbi Karakaş, Nurdan Mendes, "Çevre Kavramına Kur'an ve Sünnet Merkezli Bir Yaklaşım" *EKEV, Akademi Dergisi*, sy. 63, Erzurum 2015, s. 361.

²⁹ Recep Tayyip Erdoğan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Açılış Töreninde Konuştu. Erişim Tarihi: 09.01.2017, www.gazetevatan.com.

alanı³⁰ ve bu engin âlemin bize en yakın tarafıdır ve bizim âlemde akraba olduklarımızdır. Gelecek nesillerin üzerimizdeki emanetidir. Aynı zamanda çevreyi oluşturan varlıklara da haksızlık edilmemelidir. İnsan, akrabalarına göstermesi gereken özeni âlemden akraba olduğu çevreye de göstermeli haklara riayet etmelidir.

2. Hadislerde Çevre

İslâm dini, iki esasa dayanmaktadır: Biri “Et-ta’zîm li-emrillâh” diğeri ise “Eş-şefekatü âlâ halkillâh”/“Allah’ın –celle celalühü- emrine saygı ve Allah’ın –celle celalühü- yarattıklarına şefkattir.”³¹ “Ahlâkî güzellikleri tamamlamak üzere gönderilen”³² Hz. Muhammed’in –sallahü aleyhi ve sellem- şefkat ve kalp inceliğine “Allah’tan bir rahmet olarak onlara yumuşak/şefkatli davrandın eğer kaba ve katı kalpli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi.”³³ ilâhî hitabıyla işaret edilmiş ve şefkatsizliğin İslâm’dan uzaklaşmaya sebep olacak ahlâkî bir değer olduğu Hz. Peygamber tarafından belirtilmiştir.³⁴

Kâinattaki her bir varlığın uymak zorunda olduğu bir yörüngesi, bulunmaktadır. Bu yörünge bir kısım varlıklar için ‘teklîf’ bir kısım varlıklar için ‘tekvîn’ olarak açıklanmıştır. Teklîf emri Allah’ın –celle celalühü- kelâm sıfatıyla, tekvin emri irâde sıfatıyla bağlantılıdır. Teklif emri şuurlu varlıklara vahiy yoluyla, tekvin emri şuursuz varlıklara fiilî yaptırım yoluyla ulaştırılır. Bu süreç şuursuz eşyanın, tabi olduğu kevnî yasalara göre işlerken, şuurlu varlıklara gönderilen teklif emri, onların tabi olduğu akıl ve irade gerektiren şer’i yasalara göre işler.³⁵ Bu şer’i yasalar insanın yörüngesini oluşturmaktadır. İnsan yörüngesinde hareket ederse bulunduğu mekâna güzellik katacaktır. Aksi olur da insan yörüngesinden ayrılırsa bu durumda yeryüzünü/cansız organizmaları bozacak, ekinleri ve nesilleri /canlı organizmaları helâk edecektir. Her ne kadar çevre tahribatı, nüfus artışı ile ilişkilendirilse de³⁶ nüfus artışından ziyade yörüngesinden çıkan “İnsanların elleri ile işlediklerinden dolayı karada ve denizde fesat belirmiştir.”³⁷ “Fâcîr bir kişinin ölümüyle insanların, ağaçların, beldelerin ve hayvanların rahata kavuşacağı”³⁸ uyarısı çevre katliamında failin kim olduğunu göstermektedir. Bu fail,

³⁰ "...الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ فِي الْكَلْبِ وَالْمَاءِ وَالنَّارِ..." Ebû Dâvûd, Büyû, 60; İbn Mâce, Rühûn, 16.

³¹ Bazı kaynaklarda hadis olarak geçen bu söz, merfû nebevî bir hadis olmasa da mânâsı sahih/doğru bir söz olarak değerlendirilmiştir. el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed b. Abdu'l-Hâdî el-Cerrâhî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzilül'l-İlbas*, (thk.) Muhammed Abdu'l-Azîz el-Hâlîdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 197, II, 544.

³² Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyârî, *Muvatta-i Mâlik*, (thk.) Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru'l-Hadis, Mısır 1999, Hüsnü'l-Huluk, 1.

³³ Ali-İmran, 3/159.

³⁴ "...لَيْسَ مِمَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا ، وَيَعْرِفْ شَرَفَ كَبِيرَنَا..." Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, (thk.) Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Dâr'u İbni'l-Hazm, Beyrut 2005, Edeb, 58; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmîzî, *Sünenü't-Tirmîzî*, (thk.) Beşşâr b. Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, Birr, 15.

³⁵ Mustafa İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, Düşün Yayınları, İstanbul 2016, s. 81.

³⁶ İlhami Kızıroğlu, *Genel Biyoloji*, Sözkesen Yay, Ankara 2008, s. 378.

³⁷ Rûm, 30/41.

³⁸ Müslim, Cenâiz, 61.

"yeryüzünde iş başına geçti mi orada fesat çıkarmaya, ekini ve zürriyeti kökünden kurutmaya koşar."³⁹ Bugün karşı karşıya bulunduğumuz çevre felaketlerinin sebebi bu ikazların duyulmaması, görülmemesidir. Ne yazık ki gözleri aydınlanmanın yarattığı neon ışıkları ile kamaşmış olan insanlığın büyük bir bölümünü,⁴⁰ yörüngesinden çıkmıştır. İnsanın yörüngesi Kur'an'dır ve bu yörünge üzerinde sapmadan yürümeyi başarabilmesi "Üsve-i Hasene" olarak gönderilen Allah Rasûlü'nün izinden gitmesiyle ve onun hadislerinde verilen yaşam tarzına kulak vermesi ile mümkündür.

Hz. Peygamber'in -sallahü aleyhi ve sellem- çevreyi oluşturan dinamikler üzerinde çok sayıda hadisi bulunmaktadır Çevre dinamiklerinden belki de en önde geleni topraktır. Arkaik dönemlerden itibaren toprak yaşadığımız dünyada hayatın oluşmasının temel araçlarından biri olarak kabul edilir. Toprak, insan dâhil üzerinde yaşayan bitki, hayvan ve diğer canlıların ana kucağını simgeler.⁴¹

Hz. Peygamber, -sallahü aleyhi ve sellem- "*Her kim ölü bir toprağı ihya edecek olursa bundan dolayı ecir kazanır. Hayvanlar ondan yararlandıkça kendisine sadaka yazılır.*"⁴² buyurmuştur. "*İnsan topraktan var edilmiştir yine toprağa dönecektir ve yine topraktan diriltilecektir. İnsanoğlu topraktan çıkan ekinden yer.*"⁴³

Ne güzel söylemiş Veysel (1973); Dost dost diye nicesine sarıldım/ Benim sadık yârim kara topraktır/ Beyhude dolandım boşa yoruldum/ Benim sadık yârim kara topraktır. .../Dileğin varsa iste Allah'tan/ Almak için uzak gitme topraktan/ Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan/Benim sadık yârim kara topraktır./ ...⁴⁴

İnsan, toprağın çocuğudur ve toprak onun için bir beşiktir ve Hz. Peygamber'in -sallahü aleyhi ve sellem- dilinde toprak seccadedir. Onun sünnetinde canlı varlıklar bir kenara cansız varlıklara karşı da ince duyarlılık, yufka yüreklilik kısaca şefkatli davranmak esastır.

Allah: -celle celâlühû- "...beytimi temiz tutun..."⁴⁵ "*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda/mescit anında güzelce giyinin...*" buyurarak mescitlerin temiz tutulmasını emretmiş, Hz. Peygamber de -sallahü aleyhi ve sellem-⁴⁶ "*Yeryüzü bana mescit kılındı.*"⁴⁷ diyerek belki de ümmetine, mescidin temizliğine, kutsiyetine, imarına, inşasına, muhafazasına gösterdiğiniz inceliği yeryüzünden esirgemeyin mesajını vermek istemiştir.

³⁹ Bakara, 2/205.

⁴⁰ Güler, 23.

⁴¹ Münir Yıldırım "Çevre Dinamiklerinden Toprak Ve Dinlerde Toprak Algısı" *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014, 417, s. 423.

⁴² "...مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَلَهُ فِيهَا أَجْرٌ، وَمَا أَكَلَتِ الْعَايَةُ مِنْهَا فَلَهُ فِيهَا صَدَقَةٌ..." Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, (thk.) Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Muğni, Riyâd 2000, Büyû, 65.

⁴³ Tâhâ, 20/55.

⁴⁴ Aşık Veysel, *Kara Toprak Şiiri*, Erişim Tarihi: 29.03.2017, www.antoloji.com.

⁴⁵ "...أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ..." Bakara, 2/125; Hac, 22,26

⁴⁶ Araf, 7/31.

⁴⁷ Buhârî, *Sahîh*, Salât, 56, Teyemmüm, 1; Müslim, Mesâcid, 3,5.

Çevre denince toprakla birlikte akla gelen bir diğer önemli unsur ağaçlardır. Ağaçlar, toprak için, hava için, su için ve mekâna kattığı güzellikle çevrenin hayat bulmasını sağlayan temel ögedir. Allah Râsûlü'nün –sallahü aleyhi ve sellem- ağaç dikme ve çevreyi yeşillendirme noktasında çeşitli teşvikleri ve uygulamaları bulunmaktadır. *"Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile, eğer onu dikecek kadar zamanınız varsa, mutlaka dikin."*⁴⁸, *"Bir kimse, bir ağaç diker de bir insan yahut Allah'ın –celle celalühü- yarattıklarından herhangi bir yaratık bu ağaçtan faydalanırsa muhakkak bu, ağacı diken kimse için sadak olur."*⁴⁹, *"Kim bir ağaç dikerse onun için ağaçtan hâsil olan ürün kadar Allah sevap yazar."*⁵⁰, *"Müslümanlardan bir kimse bir ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan alınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır."*⁵¹ sözleri ile fidanların toprakla buluşmasını şiddetle tavsiye etmiş kendisi bizathi kendisi de bu uygulamanın öncülüğünü yapmıştır. Selman el-Farisî'ye destek olmak için diktiği hurma ağaçları buna güzel bir örnektir.⁵²

Bir defasında Hz. Peygamber–sallahü aleyhi ve sellem- yeşil bir fidanı mezara dikmiş, bu uygulamaya şahit olanların merakı üzerine, onun yaş durdukça ölü için rahmete sebep olacağını belirtmiştir.⁵³ Bu uygulama bir perspektif ortaya koymaktadır. O da kişinin dünyada iken evinin ve ahirete geçiş mekânı olarak kabrinin hayatı simgeleyen yeşilliklerle iç içe olması ve ağaç sevgisi aşılama arzusudur diyebiliriz. Mümin için ebedî âlemde mükâfat yurdu olarak vadedilen cennet de bahçe mânâsına gelmektedir. Ayrıca cennetin güzellikleri anlatılırken nehirlere ağaçlara vurgu yapılmıştır. Mümin Allah'a –celle celalühü- saygı mahlûkata şefkat duyarak ahiretteki cenneti murat ederken, dünyasını da cennet gibi güzel kılmalıdır. Kur'ân'ın emrine ve Hz. Peygamber'in–sallahü aleyhi ve sellem- sünnetine dönerse kişi, önce kalbi, sonra evi, sonra dünyası ve nihayetinde ukbası madden ve manen cennet olacaktır.

Ağaç dikimine şefkat eğitimi açısından da bakabiliriz. Ağacı diken ona sahip olacak, koruyup kollayacaktır. Bu durumda ağacın yetişmesi için su verilmesinden diğer bakımlarına kadar her türlü besleme, koruma, sahip çıkma ve geliştirme işlemleriyle yüze kalan insan, çevresine rikkatle bakmayı ve şefkatle dokunmayı öğrenebilir. Bu süreç, kişinin ruhen incelmeye çevreye oradan da bütün varlığa ve insana sevgi ve şefkat

48 "... إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمْ الْقِيَامَةُ وَفِي يَدِهِ فَسَلْتَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا..." Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, (thk.) Ferîd Abdulazîz el-Cüneydî, Dâru'l-Hadîs, Mısır 2005. 119; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, s. 251.

49 "...مَنْ غَرَسَ غَرْسًا لَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ آدَمِيٌّ وَلَا خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLV, 498.

50 مِنْ رَجُلٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ مِنْ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنْ ثَمَرِ ذَلِكَ... Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIV, 382.

51 Buhârî, *Sahîh*, Edeb, 27; Müslim, *Müsâkât*, 7, 10, 12.

52 "...وَيَضَعُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدِيهِ" Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, s. 140; Beyhâkî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Beyhâkî, es-Sünenü'l-Kübrâ, ve fî Zeylihî el-Cevherü'n-Nakî, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye*, Haydarâbâd, h. 1344. C. 10, 321, 322.

53 Buhârî, *Sahîh*, Cenâiz, 82.

beslemesine zarafet ve nezaket duygusu geliştirmesine imkân sağlayabilir.

Ağaçların hayat bulmasını sağlamaktan daha önemli, daha zor ve daha gerekli olan ağacı korumak ve yaşatmaktır. Allah Rasûlü, bir taraftan ağaç dikmeyi ölü toprağı canlandırıp güzelleştirmeyi yeni fidanların hayat bulmasını bu fidanlarla birlikte çevrenin can bulmasını teşvik ederken diğer taraftan mevcut ağaçları korumanın tedbirlerini de almıştır. Örneğin çölde gelip geçenler için nâdir bulunan bir gölgeleme ve sığınma mekânı oluşturması nedeni ile sidre ağacı ile ilgili olarak, *"Kim bir sidre ağacını keserse Allah onun başını cehenneme uzatır"*⁵⁴ ikazında bulunmuştur.

İhtiyaç nedeni veya bir başka sebebe binaen kesilme durumunda olan ağaçların yerine yenilerinin dikilmesini istemiş, Medine'nin uzak bir yöresindeki ormanlık alanı kesime açarken, ağaç kesmek isteyene, kestiği ağacın yerine yenisini dikme şartı koymuştur.⁵⁵ Bu uygulama da bize ağaç kesiminin, ihtiyaç hâlinde kontrollü bir şekilde, yerine yenisini koymak şartıyla ve izin verilen alanlarda ve izin verildiği kadarı ile gerçekleştirilebileceğini, bunun dışında tasvip edilmediğini göstermektedir.

Günümüzde çok yetersi de olsa şehirlerin vazgeçilmezi olarak ilan edilen özel korunaklı yeşil kuşak alanlarının Hz. Peygamber –sallahü aleyhi ve sellem- tarafından asırlar önce gerçekleştirildiğine şahit oluyoruz. Mekke'de harem bölgesi böyledir. Hz. İbrahim'in sünneti olarak; otlarının yolunması, ağaçların kesilmesi, hayvanlarının avlanması yasak olan harem bölgesinin bu özelliğini Mekke'nin fethi ardından kıyamete kadar baki olacağı ilan edilmiştir.⁵⁶ Buna ilaveten hicreti müteakip benzer bir korunaklı bölgeyi Medine'de tahakkuk ettirmek isteyen Hz. Peygamber, –sallahü aleyhi ve sellem- bu maksatla Taif dönüşü; *"Ey Rabbim! İbrahim Mekke'yi korunaklı bölge ilan etmişti, ben de Medine'nin iki kayalık arası kısmını korunaklı bölge ilan ediyorum. Onun ağaçları kesilmez, otu yolunmaz, hayvanları ürkütülmez,"* byanıyla, Medine'de Air dağı ile Sevr dağı arasında kalan geniş bir alanı dokunulmaz alan olarak belirlemiştir.⁵⁷ Benzer bir uygulama Taif'te de gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Bu girişimlerle özel bazı alanlar, koruma altına alınmak suretiyle, bitki ve hayvanların her türlü müdahaleden salim bir özgürlük içerisinde büyüyüp gelişmesi, çoğalıp yayılması sağlanmış ve bu yasağı ihlal ederek kıyım yapan şefkatsizleri ağır bir tehdit ile uyarmıştır. *"Kim orada yasak bir iş yapar veya yaparı himâye ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah onun ne farz ne de nafil ibadetini kabul eder."*⁵⁹ Ağır bir bedduâ içeriği ile soyut bir koruma zırhı oluşturulmuş, buna ilaveten aksi girişimlerde bulunanların fiilen engellenmesi eşyalarına el konulup derdest

⁵⁴ " مَنْ قَطَعَ سِدْرَةَ فِي فَلَاوٍ يَسْتَقْبِلُ بِهَا ابْنُ السَّبِيلِ وَالْبَهَائِمُ ... " Ebû Dâvûd, Edeb, 158, 159.

⁵⁵ Buhârî, *Sahîh*, Et'ime, 46.

⁵⁶ " ... إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَمُهُ اللَّهُ ... إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ... " Buhârî, *Sahîh*, Cezâü's-Sayd, 10; Müslim, Hacc, 445.

⁵⁷ " ... اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ ، وَإِنِّي حَرَّمْتُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا ... " Buhârî, *Sahîh*, Cihâd, 71, 74; Meğâzî, 28; Müslim, Hâc, 456, 458, 464, 472; Ebû Dâvûd, Menâsik, 96.

⁵⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, (çev.) Salih, Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul ts. I, s. 500.

⁵⁹ " ... فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلَا سَفَرٌ ... " Buhârî, *Sahîh*, Cizye ve'l-Müvâdea, 17; Müslim, Hacc, 467.

edilmesi istenmiştir.⁶⁰ Taif, Medine ve özellikle de Mekke'de kıyamete kadar dokunulmaz ilan edilen harem bölgesi bitkilerine, hayvanlarına takınılması gereken tavır, hayatın bütününde uygulanması beklenen bir eğitim yöneliştir. Canlı hayatın dokunulmazlığı ilkesi hiç olmadığı kadar öne çıkarılmıştır.⁶¹ Canlılar arasında ağaçlara da dikkat çekilmiştir. *"Müslüman bir kişi bir ağaç diker de ondan insan, hayvan veya kuş yerse, bu yenen şey kıyamet gününe kadar o Müslüman için sadaka olur."*⁶² Ağaç dikmeye ve yeşile bunca teşvikten sonra, Müslümanların oturduğu köy, kasaba, şehir ve ülkelerin ağaçtan ve yeşilden yoksun ve onlardan yeterince nasibini alamamasını açıklamanın, hoş görmenin imkânı var mıdır? Çevrenin ağaçlandırılması, yeşillendirilip canlandırılması herkesten daha çok Müslümanlara yakışır/Müslümanlardan beklenir.

Hz. Peygamber'in –sallahü aleyhi ve sellem- giyim kuşamında içinde bulunduğu kültürün bir parçası olan yeşil renkli elbiseyi tercih etmesi⁶³ ve Kur'ân-ı Kerim'de cennet ehlinin giysilerinin yeşil renkli olacağı vurgusu,⁶⁴ çevreye bakış açısından bir tercih olarak değerlendirilebilir.

Çevreye şefkatin göstergelerinden birisi de temizliğine dikkat etmek olmalıdır. Hz. Peygamber'in, –sallahü aleyhi ve sellem- temizlikle ilgili genel vurguları bulunmakla birlikte çevre kapsamında değerlendirilebilecek özel uyarıları dikkat çekmektedir. Yaşam mekânlarının, avluların,⁶⁵ mescitlerin temiz tutulması güzel koku ile havalandırılmasını hatırlatması,⁶⁶ su kaynaklarının yakın çevresinin kirlenmesini yasaklaması,⁶⁷ yere gömülme-yen tükürüğü kötü amellerden sayması⁶⁸ bu uyarılardan sayılabilir.

Rasûlullâh, çevreyi rahatsız edici şeylerin izale edilmesini, imanın bir şubesi olarak tavsif etmiş bu yönde sık sık tavsiyelerde bulunmuştur. Bu kapsam da O, *"Bir adam yol üzerinde dikenli bir dala rastladı: 'Vallahi, bunu Müslümanlardan uzaklaştırırım da onları rahatsız etmesin!' dedi. Bu sebeple cennete konuldu."*⁶⁹ *"Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır."*⁷⁰ *"İman yetmiş yahut altmış küsur şubedir. En üst derecesi lâ ilâhe illallah sözü, en alt derecesi ise yolda insanları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atmaktır..."*⁷¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber –sallahü aleyhi ve sellem- kendisine faydalı bir şey

60 " ...مَنْ وَحَدَّ أَحَدًا يَصِيدُ فِيهِ فَلَيْسَ لَهُ ثَابَةٌ..." Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.

61 Halil Altuntaş, *Başkaları için ağlayabilmek*, DİB Yayınları, Ankara 2013, s. 17.

62 Müslim, *Müsâkât*, 9, 12.

63 "...رَأَيْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ ثَوْبَانِ أَحْضَرَانِ..." Ebû Dâvûd, *Libâs*, 19; Tirmîzî, *Edeb*, 48.

64 *Kehf*, 18/31; *İnsân*, 76/21.

65 "... فَتَظْفَرُوا أَرَادَ قَالَ أَفَنَيْتَكُمْ وَلَا تَشْبَهُوا بِالْيَهُودِ..." Tirmîzî, *Edeb*, 41.

66 Tirmîzî, *Cuma*, 64.

67 Ebû Dâvûd, *Tâhâre*, 25.

68 Müslim, *Mesâcid*, 57.

69 "...مَرَّ رَجُلٌ بِغُصْنٍ شَجَرَةٍ عَلَى ظَهْرِ طَرِيقٍ فَقَالَ وَاللَّهِ لَأُحْتَجِّنَ هَذَا عَنِ الْمُسْلِمِينَ لَا يُؤْذِيهِمْ... فَأُدْجِلَ الْحَجَّةَ..." Buhârî, *Sahîh*, *Mezâlim*, 28; Müslim, *Birr*, 128, *İmâret*, 163; Tirmîzî, *Birr*, 38.

70 "...وَتُحْبِطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ..." Buhârî, *Sahîh*, *Cihâd*, 128; Müslim, *Zekât*, 56, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 84.

71 "...وَأَذَانَهَا إِطَاةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ..." Müslim, *İmân*, 58.

öğretmesini isteyen Ebû Berze'ye 'Müslümanların yolundan rahatsızlık veren şeyleri kaldır.' tavsiyesinde bulunmuş,⁷² çevreyi kirletmeyi lanete sebep olacak davranışlardan saymıştır. "Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerleri kirletmekten sakının."⁷³ emrini vererek suları kirletmekten menetmiştir.⁷⁴ Burada çevreden zararlı unsurların izalesini, imanın tezahürlerinden biri olarak sunulması dikkat çekicidir. Günümüzde insanî hayvanî ve sınıâ atıkların fütursuzca doğaya bırakılması çevreye yapılmış en acı şefkatsizliktir.

Rasûlullâh, -sallahü aleyhi ve sellem- havayı ağırlaştırıcı girişimlere de engel olmak istemiştir. Kötü koku veren yiyeceklerin ardından,⁷⁵ topluluklara karışmayı uygun görmemiş, Cuma namazı öncesi tepeden tırnağa temizlenip öylece cemaate iştirak etmenin önemini izah etmiş,⁷⁶ Medine'nin hastalıklı havasının düzelmesi için duâ ve niyazda bulunmuştur.⁷⁷ Bugün "Evinin duvarını yükseltipte komşunun rüzgârını kesme." uyarısının yok sayılıp, yerleşim alanlarının doğal ortamdaki koparılarak insanların beton duvarlar arasına nefes alamaz bir halde sıkıştırılması ve çevreyi çirkinleştiren görüntüleri esfle seyretmekteyiz.

Allah'ın isimlerinden birisi 'el-Cemîl'dir. Hz. Peygamber'in -sallahü aleyhi ve sellem- "Allah güzeldir, güzeli sever."⁷⁸ sözleri, en başta çevre kapsamında düşünülmelidir. İnsan çevreyi, temizliğine imarına, dikkat ederek, havasını suyunu, toprağını muhafaza ederek, ağaç dikmeyi yaygınlaştırarak güzelleştirmelidir. Bunun yanında kişi, davranışlarından bakışlarına, konuşmalarından kılık kıyafetine kadar, çevrenin en önemli unsuru olan kendi şahsiyetine de özen göstermelidir. İnsanın kendi öz bakımını gerçekleştirme sağlık açısından zorunlu olmakla birlikte çevre görüntüsü için de önemlidir ve gereklidir. Kâinât, eşsiz sanatkâr olan Allah'ın -celle celalühü- fırçası ile tasvir edilmiş bir tablo gibidir. Bu tabloya vurulmuş uygunsuz ve ölçüsüz her bir fırça bir darbedir. Tabloya şefkatsizliktir. İnsan dışındaki varlıklar Allah'ın -celle celalühü- sevk ve idaresi ile eko sistem olarak tanımlanan bir bütünlük içerisinde çevrede ahenkle yerini almıştır. İnsan eşsiz güzelliği ve ahsen-i takvim kıvamıyla bu tablonun şah eseri şiirin taç beytidir. Akli ve iradesi nedeni ile var olan sınav yükümlülüğünün, insanı kendi tercihine bıraktığı alanlardan birisi de öz bakımı kılık ve kıyafet düzenini sağlamasıdır. İnsana düşen bu güzel tabloda en güzel bir duruşla yerini alması görüntüyü kirletmemesidir. Hz. Peygamber -sallahü aleyhi ve sellem- saçlarını uzatan bir sahâbîyi biraz düzensiz görmüş olmalı ki ona; "Saçına ikramda bulun ona

⁷² Müslim, Birr, 131.

⁷³ "...أَقْعُوا الْمَلَاعِينَ الثَّلَاثَ الْبَرَازَ فِي الْمَوَارِدِ وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ وَالظَّلِّ..." Buhârî, *Sahîh*, Vudû, 68; Müslim Tehâret, 68, 95; Ebû Dâvûd, Tahâret, 14, 36; İbn Mâce, Tahâret, 21; Tirmîzî, Tahâret, 51.

⁷⁴ "...لَا يُؤْكَنُ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ ثُمَّ يَغْتَسِلُ مِنْهُ..." Buhârî, *Sahîh*, Vudû, 68; Müslim, Tahâret, 95.

⁷⁵ "... مَنْ أَكَلَ تُوْمًا أَوْ بَصَلًا فَلْيَغْتَرِّقْنَا - أَوْ قَالَ - فَلْيَغْتَرِّقْ مَسْجِدَنَا..." Buhârî, *Sahîh*, Ezân, 160.

⁷⁶ "...أَيُّهَا النَّاسُ إِذَا كَانَ هَذَا الْيَوْمُ فَاعْتَسِلُوا وَتَيْمَسْ أَحَدَكُمْ أَفْضَلَ مَا يَجِدُ مِنْ دُخْنِهِ وَطَبِيبِهِ..." Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.

⁷⁷ Buhârî, *Sahîh*, Fedâilü'l-Medîne, 12.

⁷⁸ Tirmîzî, Edeb, 41.

iyi bak.”⁷⁹ diye tembihte bulunmuştu. Atâ b. Yesâr’dan nakledildiğine göre, bir adam saçı sakalı dağınık halde mescide girmişti. Hz. Peygamber–sallahü aleyhi ve sellem- eli ile işaret ederek dağınıklığın düzeltilmesini istedi. Adam istenileni yapınca Allah Rasûlü; *“Bu hâl herhangi birinizin şeytan gibi saçı başı dağınık dolaşmasından daha güzel değil mi?”* buyurdu.⁸⁰ Aişe validemizin *bulabildiğim en güzel kokuyu Hz. Peygamber’e –sallahü aleyhi ve sellem- sürüyordum.*” ifadesi bu noktada önemlidir. Hz. Peygamber’in –sallahü aleyhi ve sellem- yanına getirilen saçları bembeyaz olmuş yaşlı bir sahâbi için saçlarının bu görüntüsünün kına ile boyatılmasını emretmesini⁸¹ düşünmek gerekir. Dolayısıyla kişinin kendi temizliğine, kıyafet güzelliğine, görüntüsünün hoşluğuna, ses ahengine dikkat etmesi çevreye uyumunun saygısının sevgisinin ve hâliyle şefkatinin bir yansımasıdır.

Bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılarla ortak yaşam alanı olan tabiatta israfı sapmadan mevcut dengeyi korumak da insanın yükümlülükleri arasındadır. İsrâf, ihtiyaçtan fazla istihlâk etmek, lüzumsuz harcamak⁸² böylece dengeyi bozmaktır. Nitekim Yüce Allah, –celle celalühü- dengeyi korumak konusunda insanları uyarmaktadır: *“O (Allah) göğü yükseltti ve dengeyi koydu. Sakın dengeyi bozmayın.”*⁸³ Bunun için insan, kendisi kadar diğer canlıların, hatta sonraki nesillerin de kullanma hakkı olan tabiatın kaynaklarını ölçülü kullanmak durumundadır. Çevreyi kirleten etmenlerden birisi belki de en etkili olanı israftır. İsrâf, ihtiyaçtan fazlasını tüketmek, tükettiğinden daha fazlasını elde edip tüketmeden âtlı bırakmaktır. Fazla tüketim ve zayi olan üretim kazurat olarak çevreyi kirletmektedir. Öte taraftan israf, daha fazla üretmeyi gerekli kılmakta, daha fazla üretim de temel kaynak olan çevreyi tüketmektedir. Bu durum, çevre için iki yönlü tehdit oluşturmaktadır.

Çevre unsurlarını israf etmeden kullanma konusu, çevre dostu bir peygamberin –sallahü aleyhi ve sellem- hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber –sallahü aleyhi ve sellem- boy abdesti alırken ortalama dört litre su ile iktifa etmiş,⁸⁴ yemekten çöpe gidecek bir kırıntının bırakılmasını dahi uygun görmemiştir.⁸⁵ Nitekim O, bir defasında sahâbeden Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın yanından geçerken abdest alışını görünce ona *‘bu israf nedir?’* diye çıkmıştır. Sa’d’ın *“Abdestte israf olur mu? sorusuna da, “Evet! İrmak kenarında dahi olsanız suyu israf etmeyiniz”*⁸⁶ buyurmuştur.

Dağlarından ovalarına, nehirlerinden denizlerine, yeryüzünden gökyüzüne kadar hayat sürdüğümüz bu gezegen, geçmişten geleceğe insanlık ailesinin ve diğer canlıların evidir. Kişinin kendine, çocuklarına, insanlığa, hayvanlara ve bitkilere şefkati, değerli

⁷⁹ İmam Mâlik, *el-Muvatta*, Şa’r, 2.

⁸⁰ İmam Mâlik, *el-Muvatta*, Şa’r, 2.

⁸¹ Nesâî, Zînet, 15; Ebû Dâvûd, Tereccül, 18.

⁸² Abdullah Yeğîn, vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügât*, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 468.

⁸³ Rahman, 54/79.

⁸⁴ "... بَتَوَضُّأً بِالْمُدِّ وَيَتَسَلُّ بِالصَّاعِ إِلَى خُمْسَةِ أَمْدَادٍ ..." Ebû Dâvûd, Tahâret, 44.

⁸⁵ "... إِذَا سَقَطَتْ لُقْمَةٌ أَحَدِكُمْ ، فَلْيَبِطْ عَلَيْهَا الْأَذَى ، وَلَا يَلْيَأْكُلْهَا ، وَلَا يَدْعُهَا لِلشَّيْطَانِ..." Müslim, 136.

⁸⁶ "... مَا هَذَا السَّرْفُ؟ فَقَالَ: "أَفَى الْوُضُوءِ إِسْرَافٌ؟" قَالَ: "نَعَمْ، وَإِنْ كُنْتَ عَلَى تَهْرٍ جَارٍ..." İbn Mâce, Tahâret, 48.

eşyasına, gösterdiği titizliğin benzerini kâinatın, taşına toprağına, havasına suyuna da göstermek durumundadır. Bir sanat eserine rikkat gösterilenden daha fazlasını Eşsiz Sanatkârın eseri olan kînâta/çevreye göstermek gerekir. Allah -celle celalühü- inancı ve peygamber sevgisi bunu zorunlu kılmaktadır.

Yunus ne güzel söylemiştir: Elif eyledik ötürü/ Pazar eyledik götürü/Yaratılanı sevdik yaratandan ötürü/...⁸⁷

İslâm'a göre insan dışındaki varlıklar da hissedişe ve şuura sahiptir.⁸⁸ En küçüğünden en büyüğüne kadar âlemdeki bütün varlıkların, fizikî kıymetinin ötesinde manevî bir değeri vardır. *"Bitkiler ve ağaçlar Allah'a secde ederler."*⁸⁹

Yazgan'ın dediği gibi, Çiçeklerle hoş geçin,/Balı incitme gönül/Bir küçük meyve için/Dalı incitme gönül.

Sevene diken olma,/ Gülü incitme gönül./ Kibirle yürüyerek/ Yolu incitme gönül./Sahibi hürmetine/Kulu incitme gönül.⁹⁰

Kur'an'ın sayısız kere kullandığı 'nefs' kelimesinin karşılıklarından biri de 'can'dır. Nefs ile nefes arasında kök birliğinden hareketle, nefes alışla canlı oluş arasında doğrudan bir bağ kurulur. Bitkilerin hem de cana can katacak bir şekilde nefes alıp verdiğini biliyoruz. Canlıların ortak niteliği harekettir. İnsan ve hayvan hareket ediyor. Bitkiler de hareket ediyor. Kökleri sabit olsa da gövdeleri büyüyüp gelişerek bir hareket sergiliyor. İnorganik/camit/cansız varlıkların hareketini de atom fiziği ortaya koyuyor. Hareket etmelerinden yola çıkarak inorganiklerin de canlı olduğu söylenebilir. Cansızlar kategorisine koyduğumuz her şey, doğrudan ya da dolaylı olarak bir cana hizmet etmektedir. Bu da cansızlar ile ilişkilerin tıpkı canlılarla ilişkilerde olduğu gibi canı cana ölçme ilkesine uymayı gerektirmektedir. Can alma can acıtma. Can(lı) isen can bağışla, cana can kat ki yaşanası hayat ile can cana yan yana olasın.⁹¹

İbnü'l-Arabî (v. 638/1240), bir şeyin hayatta ve diri olmasının şanı olarak duyuyu değil bilgiyi görür ve bu noktadan hareket ederek maddenin de diri olduğunu savunur. Çünkü her şey Allah'ı -celle celalühü- tesbih etmektedir. Bir şeyin Allah'ı -celle celalühü- tesbih etmesi için onu bilmesi, bilmesi için de diri olması gerekir. O hâlde her şey diridir. İbnü'l-Arabî, yağmurla toprağa hayat verildiğini ifade eden çok sayıdaki ayetlerden birini de⁹² zâhiri mânada anlar ve bunu maddenin diri olduğunu gösteren bir delil sayar; bu anlamdaki hayata 'her şeye sirayet eden hayat' adını verir.⁹³

Bu inanç, çevre bilincinin oluşması açısından önemli bir noktadır. Buradan hareketle

⁸⁷ Yaradılanı severiz, Yaradan'dan ötürü Erişim Tarihi: Erişim Tarihi: 29.03.2016, www.antoloji.com.

⁸⁸ İsrâ, 17/44; Hac1, 22/18; Nûr, 24/41; Hadîd, 57/1; Haşr, 59/24; Cuma, 62/1.

⁸⁹ Rahmân: 55/56.

⁹⁰ Bestami Yazgan, *Gülü İncitme Gönül*, Erişim Tarihi: 10.10. 2016, www.edebiyatdefteri.com.

⁹¹ Altuntaş, 19-22.

⁹² Fâtır, 33/9.

⁹³ Süleyman Uludağ, "Hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 12.

Müslümanlar çevreyi sorumsuzca tahrip etmeme, tabiatı bilinçsizce kullanmama hassasiyetine sahip olurlar. Zira çevresindeki varlıkları Allah'a –celle celalühü- karşı vazife yapan şuurular olarak görmenin ötesinde kendisinin dost ve yardımcıları olarak da mütalaa ederler. Bu bilinci alan kimselerin çevreyle ilişkisi de ona göre ölçülü olur.⁹⁴ Çevre bizim için Allah'a –celle celalühü- ibadet eden varlıklar topluluğudur.⁹⁵ “Yeryüzünün mescit kılınmasına”⁹⁶ bu açıdan da bakılmalıdır. Yeryüzü mescittir, bütün varlıklar topluca ve her zaman, insanlar da kısmen ve zaman zaman ibadet hâindedir. İbadethanede ve ibadet hâlinde olma şuuru rahatsızlık vermememe sorumluluğunu gerektirir.

Hz. Peygamber –sallahü aleyhi ve sellem- çocuklara güzel isim konulmasını istemiş,⁹⁷ insanlarda farklı etkiler bırakacak olması nedeni ile olumsuz mânâ taşıyan isimler konulmasına engel olmuş⁹⁸ ve bazı isimlerde de değişiklik yapmıştır.⁹⁹ Benzer bir uygulamayı çevre isimlendirmelerinde de görmekteyiz. Verimsiz, kurak, çorak mânâsında ‘afirah’ olan bir bölge ismini ‘hadirah’ olarak değiştirmiştir. Çirkin bir isim insanı incitir, onun bakışında tabiat da incinebilir. Onun için güzel isimlendirmelerle çağrılmalıdır.¹⁰⁰

Peygamberlikten önce Kâbe'ye nazır, Hıra Mağarasını kendine mekân tutması, hicretten sonra namazda dururken Kâbe'yi arkada bırakmak zorunda olmanın verdiği hüznün, Haceru'l-Esved'i istilâmı/selamlaması, cansız varlıklara olan muhabbetin ve şefkatin örnekleridir. “Allah'ım bizlere Mekke'yi sevdirdiğin gibi yahut ondan daha fazla Medine'yi de sevdirdi.”¹⁰¹ diye duâ etmiştir. Bu uygulamalar ümmetine sorumluluk insanlığı da etkili bir mesajdır.

Öte taraftan savaş hukuku kapsamında dokunulmaz olarak ilan ettiği şeyler arasında ağaçlara da yer vermiştir.¹⁰² Kadınlar, yaşlılar, savaşa katılmayanlar, ağaçlar ve hayvanlar,

⁹⁴ Mert, 27.

⁹⁵ Hac: 22/18; Nahl: 16/49; İsrâ: 17/44; Hadîd: 57/1; Cuma, 62/ 1; Nur, 24/41.

⁹⁶ Buhârî, *Sahîh*, Salât, 56, Teyemmüm, 1.

⁹⁷ "...إِنَّكُمْ تُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَاءَكُمْ..." Ebû Dâvûd, Edeb, 61.

⁹⁸ "من أنت" Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, 201; "...ولم يكن أسلم أحد من عصابة قريش غير مطيع كان اسمه العاصي فسماه رسول الله صلى الله عليه وسلم مطيعاً..." Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, 1999, I, 57.

⁹⁹ "من أنت" Müslim, Cihâd ve's-Siyer, 89; Ebû Dâvûd, Edeb, 62.

¹⁰⁰ "المُضْطَلَّعِ الْمُنْبِيعِ وَأَرْضًا تُسَمَّى عَفْرَةَ سَمَاهَا خَضِرَةٌ وَتَيْعَبٌ..." اسم العاصي وعزير وعنتلة وشيطان والحكم وغراب وخباب وشهاب فسماه هيثاماً وسمى حرباً سلماً وسمى... من النبي صلى الله عليه وسلم بأرض يقال Ebû Dâvûd, Edeb, 62; "...من أنت؟ قالت: أنا حنامة المزنية فقال: بل أنت حسانة المزنية..." Cessâme/çirkin yerine Hassâne/güzel gibi. Hâkim, *el-Metâlibu'l-Aliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*, (thk.) Ömer İmân Ebûbekîr, Dâru'l-Âsime, Dâru'l-Ğays, Riyâd 2000. XII, 147.

¹⁰¹ Buhârî, *Sahîh*, Fedailu'l Medine, 12.

¹⁰² Tirmizî, Siyer, 4; "...لا تقطعوا الشجر، فإنه عصمة للمواشي في الجذب..." Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzak b. el-Hemmâm Abdürrezzâk es-San'âni, *el-Musanef*, (thk.) Habîbü'r-Rahman el-Azâmi, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403. *el-Musanef*, V, 146.

dokunulmaz olarak ilan etmiş,¹⁰³ “İnkârcı saldırganlarla çarpışın. Ahde vefasızlık etmeyin. Meyve veren ağaçları kesmeyin, sürüleri tahrip etmeyin.”¹⁰⁴ buyurmuştur. Bu cümlede ağaçların yer almasının şefkat örneği olduğu açıktır. Hadiste zikredilenlerin, canlı varlıklar olduğu göz önünde bulundurulursa ağaçlara da aynı konumda yer verilmesini ayrıca düşünmek gerekir. “Hacıların telbiyelerine etraftaki ağaçlar eşlik ederler.”¹⁰⁵ sözü de bu düşünceyi desteklemektedir. Birçok hadisinde insanla ağaç bir tutulmuş art arda zikretmiştir.¹⁰⁶ Kültürümüzde de fidan kelimesinin evlat mânâsında, talebe mânâsında, civanmert delikanlı anlamında kullanımı buradan beslenmiş olabilir.

Bu örneklerden tespit edebildiğimiz kadarı ile Hz. Peygamber'in -sallahü aleyhi ve sellem- varlıklara farklı bir duygu ile yaklaştığını söylemek istiyoruz. Onun ağaca sopa ile vurarak yaprakları dökmeye çalışan birisini uyarması, sopa yiyen ağacın acısını hissetmiş gibi; ağacın dal ve budaklarına zarar vermeden tatlılıkla muamele yapılmasını istemesi ne kadar duygu yüklüdür.¹⁰⁷ Râfi b. Amr çocuk yaşlarda karnını doyurmak maksadı ile Ensâr'dan birisinin hurma ağacını taşlamıştı. Hz. Peygamber -sallahü aleyhi ve sellem- ona son derece şefkatli bir üslupla “Evladım, ağaçları taşlama, dibine düşenleri al ye.” buyurmuştu. Ağacın taşlanması doğru bulmamış aynı zamanda kendisi de taze bir fidan olan Râfi'nin ağır kelimelerle taşlanmasına engel olmuştu.

Rasûlullâh'ın, -sallahü aleyhi ve sellem- “Bir nehrin kenarında abdest alıyor olsan dahi suyu israf etme,”¹⁰⁸ “Kıyamet kopuyor olsa dahi elindeki fidanı dik” sözleri çevreye yaklaşımı ortaya koyması açısından engin mânâları muhtevidir. Hz. Peygamber -sallahü aleyhi ve sellem- her türlü canlının kıyamet saatinde olsa dahi yaşam hakkına sahip olduğunu söylemekle çevre dostu bir insan olduğunu göstermiştir.¹⁰⁹

İslâm ahlâkçıları Hz. Peygamber'in -sallahü aleyhi ve sellem- çevreye şefkatini, yararlılık, sorumluluk, erdemlilik ve hikmet şeklinde dört ayrı kuramda özetlemiştir. Yararlılık ekseninden bakıldığında çevre insanın hizmetine sunulmuş bir nimettir, doğal yapının dengesini bozmadan ihtiyaç kadarı ile yararlanılmalı, kendinin ve gelecek nesillerin yararı gözetilerek israf edilmemelidir. Sorumluluk yaklaşımına göre çevre bize emanettir, bu emaneti himâye etmek görevimizdir. Halife kılınmış olmak himâye etmekle birlikte imar

¹⁰³ Ebû Dâvûd, Cihâd, 90, 121.

¹⁰⁴ Vâakîdî, Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Kitâbu'l Meğâzi*, (thk.) Mardîn Cûnûs, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1974, , III, 1117, 1118.

¹⁰⁵ "... ما من مُلْبٍ يَلْبِي إِلَّا لَبِيَ مَا عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ مِنْ حَجَرٍ أَوْ شَجَرٍ أَوْ مَدْرٍ حَتَّى تَنْقَطِعَ الْأَرْضُ مِنْ هَا هُنَا وَهَا هُنَا..." Tirmizî, Hacc, 14; İbn Mâce, Menâsik, 15.

¹⁰⁶ “Mekke’yi Allah kutsallaştırmış insanlar değil. Allah’a ve ahirete inanan bir kimsenin orada kan dökmesi, ağaçları kesmesi helâl değildir. Eğer biri çıkar, Raasûlullâh (s.a.v)’in orada savaştığını örnek getirirse O’na: Allah, Rasûlune izin verdi size izin vermedi. Bana günün bir miktarında izin verildi. Dünkü kutsallığı tekrar geri verilmiştir. Bu gerçekleri burada duyanlar duymayanlara duyursun.” Nesâî, Menâsik, 111; Ebû Dâvûd, Menasik, 90.

¹⁰⁷ İbnu'l-Esîr, İzzü'd-Dîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Muhammed Muavviz, Ahmed Abdulmevcûd Tahir Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz., VI, 351.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret, 48.

¹⁰⁹ Akyüz, Hüseyin, “Çevre Dostu Bir Peygamber” s. 123.

etmeyi de gerektirmektedir. Erdemlilik ilkesi, sorumluluğun da ötesine geçerek erdemli davranmak suretiyle sevgi beslemek muhabbet ve şefkatle muamelede bulunmaktır. Hikmet kuramı da var edilişin arka planındaki gayeye vukufiyettir.¹¹⁰

Allah, -celle celâlühû- yerlerde ve göklerde olanları insana musahhar kılmıştır ancak insan, israftan ve hakareten uzak kalmak koşulu ile ihtiyacını gidermek ve imar etmek üzere tasarrufta bulunabilir. Bu tasarruf, *"Temiz olanı yiyen, temiz olanı üreten, konuştuğu çiçeği incitmeyen, bal arısı gibi olmalıdır."*¹¹¹ Karakoç'un (1932/2012) bir şiiri bu hadisten süzülen katreler ile hayat bulmuş gibidir...

Gölgesinde otur amma/Yaprak senden incinmesin. /Temizlen de gir mezara/Toprak senden incinmesin/ .../Suyundan içtiğin vakit/ Kaynak senden incinmesin.¹¹²

Sonuç

Şefkat insan dışındaki varlıklar için mecburi/tekvini insan için ihtiyari/teklifi bir programdır. Âleme nakşedilen şefkat, insanlığa Hz. Peygamber'le –sallahü aleyhi ve sellem- vahyedilmiştir. Bu sebeple insan şefkat programını öğrenmek ve uygulamak için Hz. Peygamber'in –sallahü aleyhi ve sellem- rehberliğine muhtaçtır.

Çevre, düşünüp ders alacağımız ayet, temiz tutup israf etmeyeceğimiz bir nimet, kutsal bir meşit, ibadet eden bir kul, iyilikte bulunup, muhabbet besleyeceğimiz ve şefkatle imar edip ahireti kazanacağımız bir sorumluluk, hak oluşturan ilişkiler bütünü ve Allah'a –celle celâlühû- götüren bir kılavuzdur. Hz. Peygamber –sallahü aleyhi ve sellem- gönülleri ve zihinleri bu anlayışla donatmak istemiş bu kavrayışın yaşam felsefesi hâline gelmesini ve müminlerde eylemlere ve söylemlere şefkat olarak yansımaları arzu etmiştir.

Rasûl-i Ekrem, –sallahü aleyhi ve sellem- çevreyi oluşturan toprak, hava, bitki gibi unsurların korunması etrafın ağaçlandırılıp canlandırılması amacı ile özel tavsiyelerden geri durmamıştır. Allah Rasûlünün –sallahü aleyhi ve sellem- sünnetinde; ırmak kenarında da olsa su zayi edilmemeli, kıyamet kopsa da fidan hayatla buluşturulmalıdır. Çevreyi rahatsız eden bir nesneyi ortadan kaldırmak imanının şubelerinden bir şubedir.

Günümüzde çevreye yaklaşım daha çok koruma odaklıdır. Konular, "Çevreyi Koruma", "Çevreyi doğru kullanma", "Çevreyi temiz Tutma", "Çevreyi Kirletmeme", "Çevreyi Tüketmeme" başlıkları etrafında işlenir. Oysa Hz. Peygamber'in sünnetinde bütün bunlarla birlikte, çevreyi üretme odaklı bir yaklaşım da söz konusudur.

Hız. Peygamber –sallahü aleyhi ve sellem- canlı varlıklar bir kenara cansız varlıklara dahi hissedişe sahip nazarıyla bakmış, Müslüman'ın çevreden tasarrufunu *"Temiz olanı yiyen ve temiz olanı üreten ve konuştuğu dalı incitmeyen bal arısı gibi olmak."* şeklinde tarif etmiştir.

¹¹⁰ Görgün, vd., 205.

¹¹¹ "...أَنَّ مَثَلَ الْمُؤْمِنِ لِكَمَلِ النَّحْلَةِ أَكَلَتْ طَبِيبًا وَوَضَعَتْ طَبِيبًا وَوَقَعَتْ فَلَمْ تُكْسِرْ وَلَمْ تَفْسُدْ..." İbn Hanbel, *Müsned*, XI, 457.

¹¹² Abdürrahim Karakoç, *Yasaklı Rüyalar*, Alperen Yayınları, Ankara 2000, s. 42.

Yeryüzü sadece insanlar için değil bütün canlıların hakkıdır ve gelecek nesillerin emanetidir. Haklar, saygılı olmayı; emanet, emniyeti gerektirmektedir.

Çevreye şefkati gündemde tutmak, bilinç düzeyini yükseltmek ve hassasiyet oluşturmak üzere, farklı bakış açıları ve yeni çalışmalarla konu sürekli gündemde tutulmalıdır. Yapılabilecek çalışmalara: "İslam Mimarisinde Hadislerin Etkisi", "Çevreyi Konu Alan Şiirlerde Hadis Motifleri", "Milli Eğitim Bakanlığı Müfredatında Çevre Eğitiminin Ağırlığı", "İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Müfredatının Çevre Eğitimi Açısından İncelenmesi", "Hadislerde, İnsanın Kılık Kıyafetine, Çevreye Saygı ve Uyum Açısından Getirilen Ölçüler", "Üretim ve Tüketim Konusunu İçeren Hadislerin Çevre Anlayışına Etkileri Açısından İncelenmesi" konularını önermek isteriz.

Kaynakça

- Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzak b. el-Hemmâm Abdürrezzâk es-San'aâni, *el-Musannef*, (thk.) Habîbü'r-Rahman el-Azâmi, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed b. Abdu'l-Hâdî el-Cerrâhî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzilül'l-İlbas*, (thk.) Muhammed Abdu'l-Azîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 197.
- Ahmed Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (thk.) Şuayb el-Arnaûdî, Âdil Mürşîd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 195-1416.
- Akyüz, Hüseyin, "Çevre Dostu Bir Peygamber", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sy. 9/2, Ankara 2014, ss. 107-126.
- Altuntaş, Halil, *Başkaları için ağlayabilmek*, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- Ardoğan, Recep "Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış Sosyal Darwinizm ve Ojenik", *Kahramanmaraş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 18, Kahramanmaraş 2011, ss. 1-35.
- Beyhâkî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ, ve fî Zeylihâ el-Cevherü'n-Nakî*, Dâiretü'l-Meârîfî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, h. 1344.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Edebü'l-Müfred*, (thk.) Ferîd Abdulazîz el-Cüneydî, Dâru'l-Hadîs, Mısır 2005.
- Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünenü'd- Dârîmî*, (thk.) Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, Riyâd 2000.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (thk.) Muhammed Nasiruddin Elbânî, Dâr'u İbnü'l-Hazm, Beyrut 2005.
- Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.
- From, Erich, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, Çev., Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 2003.
- Güler, İlhami, *Direnış Teolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.

- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamber'i*, terc. Salih, Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul tsz.
- İbnu'l-Esîr, İzzü'd-Dîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî-Ma'rifeti's-Sahâbe*, Muhammed Muavviz, Ahmed Abdulmevcûd Tahir Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, (thk.) Muhammed b. Sâlih Râcî, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Riyâd tsz.
- İslamoğlu, Mustafa, *Yaratılış ve Evrim*, Düşün Yayınları, İstanbul 2016.
- Karakaş, Vehbi, Mendeş, Nurdan, "Çevre Kavramına Kur'ân ve Sünnet Merkezli Bir Yaklaşım", *EKEV, Akademi Dergisi*, sy. 63, Erzurum 2015, ss. 357-369.
- Karakoç, Abdürrahim *Yasaklı Rüyalarda*, Alperen Yayınları, Ankara 2000.
- Karaoğlu, Doğan, "Çevre Hukukla Değil Ahlâkla Korunur", *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014.
- Kayhan, Mustafa, *Kur'ân'da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Keleş, Ruşen-Can Hamamcı, *Çevre Bilim*, İmge Yayınları, Ankara 1993.
- Macit, Yunus, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre*, (Doktora Tezi) On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1997.
- Malik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî, *el-Muvattâ*, (thk.) Muhammed Fuad Abdulbâk, Dâru'l-Hadîs, Mısır 199.
- Mert, Muhit, "Çevre Bilinci Oluşturmada İslâm'ın Katkısı Üzerine" *Uluslararası Çevre Ve Din Sempozyumu*, Yalın Yayıncılık Yayınları, İstanbul 2008.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el- el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim*, (thk.) Halîl, Memûn Şeyhâ, Dâru'l-Marife, Lübnan 2005.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, (thk.) Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Özel, Ahmet, "Âlem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 356-357.
- Şener, Habib, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, (thk.) Beşşâr b. Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Uludağ, Süleyman, "Hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, ss. 12.
- Ünal, Vehbi, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l Meğâzî*, (thk.) Mardîn Cûnûs, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1974.
- Yeğîn, Abdullâh, vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügât*, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

- Yıldırım, Münir “Çevre Dinamiklerinden Toprak Ve Dinlerde Toprak Algısı” *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014.
- Âşık Veysel, *Kara Toprak Şiiri*, Erişim Tarihi: 29.03.2017, www.antoloji.com.
- Recep Tayyip Erdoğan, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Açılış Töreninde Konuştu*. Erişim Tarihi: 09.01.2017, www.gazetevatan.com.
- Yazgan, Bestami, *Gülü İncitme Gönül*, Erişim Tarihi: 10.10. 2016, www.edebiyatdefteri.com.
- Yaradılanı severiz, Yaradan'dan ötürü Erişim Tarihi: Erişim Tarihi: 29.03.2016, www.antoloji.com.